

דוד בן אברהם אלפאסי הקראי וזמן פעילותו

1. מבוא

עובדה מעניינת היא שהמידע והפרטים על מקום מוצאו, זמנו ומקום פעילותו של המילונאי, המדקדק ופרשן המקרא הקראי דוד בן אברהם אלפאסי (להלן דב"א) עדיין לוטים בערפל. כל הידוע לנו עליו נשען בדרך כלל על ניתוח כתביו וכתבים של מחברים אחרים בני זמנו ובני הזמן הסמוך אחריו, ואין בידינו מסמכים מהימנים לשאוב מהם מידע זה. מתמיה יותר שמלומד מפורסם זה כמעט אינו נזכר בכתבי המדקדקים ופרשני המקרא הקראים והרבניים בני זמנו.¹

המדקדק ופרשן המקרא, הקרא אבו אלפרג' הארון (להלן אפ"ה)² הוא היחיד המזכירו ב"כתאב אלמושתמל"³ (בכרכת המתים) שלו בשמו הערבי ומזכיר את מילונו בשם "אגרון"⁴: "מצנפי כתב אגרון כאבי סלימן אלפאסי ר' אלה" (=מחברי ספרי אגרון [=מילונים] כמו אבו סלימן אלפאסי, ירחמהו האל). דב"א נזכר גם בגלוסה שהוסיף קראי אלמוני, "ור' דויד בעל האגרון |אלפאסי", בהקדמה של "כתאב אלביאן" (كُتَابُ أَلْبِيَان) לתנחום הירושלמי.⁵ סקו מצייין שדב"א נזכר גם בקטע כתב יד של

* אני מודה לפרופ' סימון הופקינס מן האוניברסיטה העברית, הקורא המעריך מטעם כתב העת, על הערותיו החשובות מאוד.

1. על כך ראה למשל סקו, דב"א, א, עמ' xxxiii ועוד.
2. אחד מבכירי המלומדים הקראים, שחי ופעל בירושלים בסוף המאה העשירית ובמחצית הראשונה של המאה האחת-עשרה. על אבו אלפרג' וכתביו נכתבו לאחרונה מחקרים רבים. ראה למשל בסל, החלק הראשון, עמ' 193 הערה 10; בסל, מפעול בה, עמ' 5–8; ובהרחבה ראה בסל, ישעיהו, סעיפים 1, 2; כאן, טקסטים, עמ' 7–11; כאן, מסורות, עמ' 85–88; ממן, המחשבה, עמ' 80–81; ממן, המקור, עמ' 119–122; ממן, השביעי, עמ' 83–84.
3. אפ"ה, מושתמל 1. כתיבת החיבור הזה הסתיימה בשנת 1026 לספירה כאמור בסוף כתב יד הספרייה הבריטית BL Or. 2592 (ועוד ראה פינסקר, קדמוניות, עמ' 60 הערה 3; באכר, אנונימי, עמ' 253; הירשפלד, ערבית, עמ' 60). "אלמושתמל" מחזיק שמונה חלקים שנסקרו במאמרו של באכר, בעיקר על פי קטעים שהעביר אליו פרופ' פאול קוקובצוב מכתבי היד בסנקט פטרבורג (ראה באכר, אנונימי, עמ' 255; סקו, עב"ס, עמ' 11).
4. אפ"ה, מושתמל 1, עמ' 256 שו' 21–257. השווה באכר, אנונימי, עמ' 252 הערה 1.
5. הרכבי, זיכרון, עמ' קלא.

מילון המבוסס על מילונו של דב"א שהזכיר סקוז עצמו.⁶ מעניין שדב"א אינו נזכר בכרוניקה של אבן אלהית⁷ ואף לא ברשימת זיכרון הנקראת בבתי כנסת קראיים.⁸ מכינויו "אלפאסי" אנו יכולים לשער שמוצאו או מוצא אבותיו מן העיר פאס שבמרוקו, ואפשר שהוא חי בה בתוך קהילה שפעלו בה מלומדים חשובים מאוד במאה העשירית, בהם יהודה בן קוריש, דונש בן לברט, המדקדק החשוב יהודה חיוג' ועוד.⁹ פינסקר¹⁰ ובעקבותיו נויבאוואר¹¹ סברו שדב"א היה בן זמנו של רס"ג. פינסקר ביסס טענה זו על כך שדב"א נזכר ב"מוקדמה" של סלמון בן ירוחם (ירושלים, אמצע המאה העשירית) בברכת החיים, אולם אמיתותה של "מוקדמה" זו מוטלת בספק, ואפילו פינסקר עצמו הטיל בה ספק.¹²

הושע שור טען שדב"א חי ופעל אחרי רש"י ואברהם אבן עזרא,¹³ אולם אין זה מתקבל על הדעת. גם טענת פירסט שהיה לדב"א אח שנקרא משה בן אברהם אלפאסי אינה מסתברת משום שגם היא מבוססת על ה"מוקדמה" המיוחסת לסלמון בן ירוחם, וכאמור אמיתותה מוטלת בספק.¹⁴ כמו כן טענתו של נויבאוואר¹⁵ שדב"א הוא אברהם הבבלי נדחתה כליל. סקוז, מהדיר מילונו של דב"א, סבור שדב"א שגשג ופרח קצת לפני המחצית השנייה של המאה העשירית או במהלכה.¹⁶ סברה זאת קרובה לדעתי, כפי שאראה להלן.

6. למשל ראה סקוז, דב"א, א, עמ' xxxv והערה 26.
7. אבן אלהית, כרוניקה.
8. סקוז, דב"א, א, עמ' xxxv.
9. על הקהילה היהודית בעיר פאס במאות השמינית עד למאה האחת-עשרה ועל הפעילות האינטלקטואלית בה ראה מ' פרנקל, "קווים לדמותה של קהילת פאס בתקופה הטרומ מוחדית (מאות ח-יא)", בתוך ארדר, ברקת ופוליאק, יד משה, עמ' 37-54, בעיקר עמ' 47-48. על עלייתם של יהודי המגרב לארץ ישראל ולירושלים בעת ההיא, בייחוד במאות העשירית והאחת-עשרה, ראה מ' גיל, ארץ ישראל בתקופה המוסלמית הראשונה 634-1099, א, תל אביב תשמ"ג, עמ' 499-516; מ' בן-ששון, "בני המגרב וקשריהם לארץ-ישראל במאות ט-יא", שְׁלָם: מחקרים בתולדות ארץ-ישראל ויישובה היהודי, ספר חמישי, בעריכת י' הקר, ירושלים תשמ"ב, עמ' 31-81.
10. פינסקר, קדמוניות, עמ' 118, תוספות עמ' 62.
11. נויבאוואר, אצול, עמ' VIII; A. Neubauer, "Notice sur la lexicographie hébraïque; Avec des remarques sur quelques grammairiens postérieurs à Ibn-Djanâh", *Journal Asiatique* 18, 2 (1861), p. 446.
12. סקוז, דב"א, א, עמ' xxxiv.
13. שם, על פי דברי יהושע שור (Schorr) בכתב העת החלוץ ד (1859), עמ' 66.
14. J. Fürst, *Geschichte des Karäerthums von 900 bis 1575 der gewöhnlichen Zeitrechnung*, Leipzig 1865, p. 121.
15. ראה A. Neubauer, "Abraham ha-Babli Appendice: A la notice sur la lexicographie hébraïque", *Journal Asiatique* 6, 2 (1863), pp. 195-216.
16. סקוז, דב"א, א, עמ' xxxiii.

בשנת 1830 ביקר בירושלים אספן הספרים המפורסם אברהם פירקוביץ'¹⁷ וגילה את מילונו של דב"א "גאמע אלאלפאט" בגניזה בקומה התחתונה של בית הכנסת הקראי בעיר.¹⁸ כתב היד ניוזק מאוד ונמסר לאחר מכן לשמחה פינסקר, והוא חקר מחקר יסודי ומעמיק ותיארו בהרחבה בחיבורו הנודע "לקוטי קדמוניות"¹⁹. בעת ההיא גילה נויבאוואר כתב יד נוסף של החיבור באותו בית כנסת קראי בירושלים. הוא חקר את החיבור על סמך כתב היד שהיה ברשותו ופרסם את מסקנותיו בכתב העת *Journal Asiatique* בשנים 1861, 1862.²⁰ שם הספר נזכר בכתבי היד בכינויים האלה: "כתאב אלגאמע", "כתאב גאמע אלאלפאט", "אלאגרון",²¹ והוא נכתב בשני נוסחים – ארוך ומקוצר (מכתצר).

נראה כי דב"א חיבר את מילונו בעת ששהה בירושלים, והסברה הזאת מתאששת על ידי ממצאים רבים במילונו. ממצאים אלו כבר נסקרו במבוא למהדורת "גאמע אלאלפאט"²² של סקוז, והם נראים משכנעים. אני מביא כאן את עיקרי הדברים בלבד:

1. המלומד הראשון המזכיר את דב"א ואת מילונו הוא המדקדק הקראי הירושלמי הנודע, אבו אלפרג' הארון אבן אלפרג', בספרו "אלכתאב אלמושטמל". הוא מזכירו שם בשמו הערבי: אבי סלימן אלפאסי ר' אללה.²³
2. המילון "גאמע אלאלפאט" קוצר פעמיים בידי שני מלומדים קראים תושבי ירושלים, לוי בן יפת ועלי בן סלימן (אבו אלחסן אלמוקרסי).²⁴
3. כתבי היד הכמעט שלמים של מילונו של דב"א נמצאו בבית הכנסת הקראי בירושלים.

17. על פירקוביץ' ופועלו ראה ז' אלקין ומ' בן-ששון, "אברהם פירקוביץ' וגניזות קהיר: בעקבות עיון בארכיונו האישי", פעמים 90 (תשס"ב), עמ' 51–95.
18. ראה פינסקר, קדמוניות, עמ' 116; סקוז, דב"א, א, עמ' xxxi.
19. פינסקר, קדמוניות, עמ' 117–167.
20. ראה נויבאוואר, אצול, עמ' viii; סקוז, דב"א, א, עמ' xxxiv.
21. על כך ראה סקוז, דב"א, א, עמ' xxxii.
22. שם, עמ' xxxvii–l.
23. הוא מזכירו (אפ"ה, מושתמל 1, עמ' 256–21 שו' 258) אגב השגה ארוכה על דרכו בסידור הערכים במילונו על פי שיטת "יסודות המילים", שלפיה אות יסוד היא אות הנשאת בכל הנטייה (על שיטה זו ראה למשל בקר, בן קוריש, עמ' 42–46; ממן, המחשבה; בסל, חיוג', סעיף 3.1.1; בסל, שורש; כאן, אבן נוה, עמ' 52 סעיף iv, עמ' 74–77 סעיף 2.2), ואילו לפי שיטת אפ"ה אות יסוד היא האות הקיימת בפועל בצורה הנידונה כלי קשר לחיסורה או להבלעתה בשאר צורות הנטייה. למשל לשון נְדִידָה: הצורה נְדו (יר' מט 30) יסודה שתי אותיות נד, ויסוד הצורה נְדָד (איוב טו 23) – שלוש אותיות. לפי שיטתו של דב"א יסוד שתי הצורות הוא ד, כלומר אות אחת בלבד, מכיוון שהנו"ן והדל"ת (השנייה) אינן יציבות בכל הנטייה. העניין הזה נידון בהרחבה במאמרי (בסל, אפ"ה ודב"א, סעיפים 2.3.4, 2.4.1.2).
24. השווה סקוז, עב"ס, עמ' 31; J. Mann, *Texts and Studies in Jewish History and Literature*, Philadelphia 1935 (rep. New York 1972), p. 98 II.

4. במילון יש מילים פרסיות רבות, ובאמצעותן הסביר דב"א מילים מקראיות או ארמיות בחיבורו.²⁵ מסתבר שאת ידיעותיו בפרסית רכש לא בפאס הרחוקה במגרב הערבי אלא בירושלים, בעת שהייתו הארוכה בקרב הקהילה הקראית בירושלים, אשר מוצא רבים מבניה היה מפרס ומבבל, וידיעת הלשון הפרסית והשימוש בה היו למנהג עממי רגיל אז בעיר.²⁶

5. דב"א הכיר את ירושלים וסביבתה מקרוב והתמצא בגאוגרפיה של ארץ ישראל. למשל, אגב דיונו בצורת אָצֶל (זכ' יד 5) הוא אומר: כי יגיע גי הרים אל אצל הו אסם מכאן ורא הר הזיתים קאל לאן יבלג ינתהי אלפג אלוהדה אלתי תכון פי וסט אלגבל ענד מא ינשק בין אתנין לקולה ונבקע הר הזיתים מחציו מזרחה ולדלך סמאה גי הרים פקאל אן תבלג אלוהדה מן חדא שער הקדים אלי אצל (= "כי יגיע גי הרים אל אצל" [זכ' יד 5] [אָצֶל] הוא שם מקום מאחורי "הר הזיתים" [זכ' יד 4]; אמר: מאחר שיגיע [למקום] ויסתיים הנקיק, הגיא אשר יהיה באמצע ההר, כשהוא נחצה לשניים כאמרו: "ונבקע הר הזיתים מחציו מזרחה" [שם], ולכן כינה אותו "גי הרים" [שם] ואמר: שהגיא יגיע ממול "שער הקדים" [יח' מ 44] אל אָצֶל).²⁷

6. דב"א היה מעורה במצב היהודים בירושלים תחת השלטון הערבי בזמנו. אגב דיונו ב"יגורו כך נדחי מואב" (יש' טז 4) הוא אומר:²⁸ פמן וקת קאמת דולה ישמעאל וגדו ישראל ראה כבירה במא אכנפוהם ואסתטלו בפיהם תם אצאבו סביל ללדכולו אלי אלקדס ליצלו בחדא אלהיכל (=ומאז שנוסדה ממלכת ישמעאל, מצאו בני ישראל מנוחה גדולה על ידי כך [שהערבים] גוננו עליהם, והם [היהודים] מצאו מחסה בצילם [של הערבים]). אחר כך הם מצאו דרך להיכנס אל ירושלים כדי להתפלל מול ההיכל).

2. מקורותיו של דוד בן אברהם

מצער שמילונו של דב"א, "גאמע אלאלפאט" (על שני קיצוריו), שיטתו המילונית, מקורותיו והמובאות מכתביו בכתבי הבאים אחריו טרם זכו למחקר מקיף. גם הזיקה שלו למלומדים קראים ורבניים שהיו לפניו, בזמנו ואחריו – טרם נחקרה.

25. גם מרגליות, שפרסם את פירושו יפת בן עלי לספר דניאל, סקר רשימת מילים פרסיות וצייין שמילים פרסיות נמצאות גם במילונו של דב"א. ראה מרגליות, דניאל, עמ' x.

26. השווה סקוז, דב"א, א, עמ' xlvi. הוא מפנה גם לכתבי פוזונסקי ומאן בעניין הזה (שם, הערה 58).

27. ראה סקוז, דב"א, א, עמ' 141 שו' 42–47. התרגום לעברית שופר לאחר השוואתו לתרגום בלאו (ראה שם, עמ' 127). ראה למשל גם דיוניו של דב"א במקומות האלה: גְבֶעוֹן (יהו' ט 3) – א, עמ' 296 שו' 129–128; גְבֶעַת גְרָב, גְעֶתָה (יר' לא 39) – א, עמ' 338 שו' 62; גִּיחוֹן (דה"ב לב 30) – א, עמ' 319 שו' 24–27. וראה שם, עמ' xxxviii.

28. שם, עמ' 375 שו' 12–21, xl–xxxix.

זולת מחקריהם הראשוניים של שמחה פינסקר,²⁹ (שלמה) זלמן-לייב סקווי³⁰ והרטוויק הירשפלד, שייחד פרק קצר לדב"א,³¹ עניינים אחדים בתורתו הדקדוקית של דב"א נידונו אגב מחקרים אחרים שעסקו בדקדוק העברי בימי הביניים. עם אלה נמנים, למשל, מחקריו של בסל על תורתו הדקדוקית של יהודה חיוג,³² מחקרו של אהרן ממזן על השוואת לשונות,³³ מחקרו של ניסן נצר על לשון חכמים בכתבי המדקדקים העבריים של ימי הביניים³⁴ וגם ספרו של אברמסון שיוחד לחקר מדקדקי ספרד.³⁵ מחמד חאמד ייחד מחקר לבידור המושג פצאחה במילונו של דב"א,³⁶ אסתר גמליאל-ברק חקרה את דרכי פרשנות המקרא במילונו של דב"א³⁷ ואת מסקנות מחקרה פרסמה במאמר מיוחד.³⁸ גם חוקרי פרשנות המקרא הקראית של יפת בן עלי, כגון מאירה פוליאק ואליעזר שלוסברג, צירפו למחקריהם במקומות רבים את הצד ההשוואתי מתוך מילונו של דב"א.³⁹

והינה הופיע מחקרו החשוב של פרופ' יהושע בלאו על מילונו של דב"א (בלאו, דב"א).⁴⁰ במחקר ארוך זה תרגם בלאו את ההקדמה של החיבור "גאמע אלאלפאט" (בתרגומו: "מכלול המילים") ואת החלק הראשון במילון, האות אל"ף, בלוויית הערות מבארות במקומות המתבקשים. לפני התרגום הוסיף בלאו הקדמה ובה דן בעניינים האלה: מבנה המילון, מאפייני השפה של אלפאסי ומאפייני התרגום שלו.

29. ראה פינסקר, קדמוניות.
30. סקווי, דב"א.
31. H. Hirschfeld, *Literary History of Hebrew Grammarians and Lexicographers*, Oxford 1926, pp. 20–23
32. ראה בסל, חיוג'. שם יש ניסיון להשוואה שיטתית וקבועה בין חיוג' לדב"א ברוב ענייני הפונולוגיה והמורפולוגיה.
33. ראה ממזן, השוואה, עמ' 275–282.
34. ראה נצר, לשון חכמים, עמ' 84–122.
35. ראה אברמסון, לשונות, עמ' 365.
36. מ' חאמד, תורת הלשון של דוד בן אברהם אלפאסי (המאה הי') בהשוואה לחכמי לשון אחרים מימי הביניים: המושג "פצאחה" (צחות לשון), עבודת מוסמך, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשע"א.
37. א' גמליאל-ברק, דרכי פרשנותו למקרא של הקראי דוד בן אברהם אלפאסי על פי מילונו, עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן, תש"ע.
38. א' גמליאל ברק, "דרכי הפרשנות למקרא במילונו של הקראי דוד בן אברהם אלפאסי", כתאב ג'אמע אלאלפאט", בית מקרא נט, ב (תשע"ד), עמ' 76–128.
39. ראה מ' פוליאק וא' שלוסברג, פירוש יפת בן עלי לספר הושע, רמת גן תשס"ט. הזכרתי כאן מחקרים אחדים בלבד על דב"א משום שאין כוונתי במאמר זה לסקור את תולדות המחקר עליו. לסקירה נוספת ראה *Bibliographia Karaitica: An Annotated and Jerusalem Leiden, Boston and Jerusalem 2001*, p. 766b. B. D. Walfish and M. Kizilov, *Bibliographia Karaitica: An Annotated and Jerusalem Leiden, Boston and Jerusalem 2001*, p. 766b.
40. בלאו, דב"א. אני מודה לד"ר אורי מלמד, שהודיעני על מאמרו הזה של המנוח פרופ' יהושע בלאו ימים ספורים לאחר פרסומו בכתב העת "גנזי קדם". הוא גם קרא את מאמרי זה לפני הצעתו לפרסום בכתב העת והעיר הערות חשובות מאוד.

אין ספק שלמחקרו זה של בלאו יש חשיבות רבה מאוד. הוא מרים תרומה נכבדה לחקר מילונו של דב"א, מתווה דרך לתרגום חלקיו הנוספים ומעמיד אבן פינה לחקר תורתו הדקדוקית והמילונית של המלומד הקראי דוד בן אברהם אלפאסי. כאן המקום לציין גם את מחקרו של מחמד חאמד על תורת הלשון של דב"א, שנכתב בהנחיית אהרן ממון.⁴¹ במחקרו זה דן מחמד חאמד בהרחבה בתורת ההגה ובתורת הצורות של לשון המקרא וחיבר פרק קצר על התחביר (גם הבטיח מחקר רחב בנושא זה בעתיד). חאמד הוסיף גם רשימה מלאה של מונחי הדקדוק המשמשים ב"גאמע אלאפאט". אין ספק שמחקרו זה של חאמד הוא המחקר המקיף ביותר שנכתב על תורת הלשון של דב"א, וחשיבותו לחקר תולדות הדקדוק העברי ולחקר המילונאות של לשון המקרא בימי הביניים אין ערוך לה.

כמלומדים יהודים רבים בימי הביניים מקורותיו הרבים של דב"א עלומים, ואפשר להתחקות עליהם רק בפעולת השוואה מייגעת. השוואה כזאת קשה שבעתים כאשר המקורות הנבדקים עודם בכתבי יד וטרם זכו למהדורות מדעיות או טרם זוהו. כאלה הם רובם המכריע של כתבי היד הקראיים בכל התחומים מזמנו של דב"א.

המובאות מלשון חכמים במילונו של דב"א רבות מאוד, והוא לא תמיד דייק במובאותיו מספרות זו שכינה אותה "לשון משנה", "אולין" (=ראשונים), "לגה אלאואיל" (=לשון הראשונים), "אלרכונין/אלרכאנין". נוסף על מחקרו של ניסן נצר (לעיל) נושא זה נחקר במאמר מיוחד של אליעזר טאובר⁴² ובספרה של עפרה תירוש-בקר על גנזי חז"ל בספרות הקראית בימי הביניים.⁴³

ככינוי "לשון משנה" לפעמים התכוון דב"א לתרגום הארמי, כגון בדיונו בלגד (יש' סה 11): וקד יקאל אנה אסם אלנגם מן לגה אלמשנה גדא טבא (=ויש אומרים שהוא שם כוכב מלשון המשנה, "גדא טבא"), כנראה בהתכוונו לתלמוד הירושלמי בתרגום לגד (בר' 11).⁴⁴ מלבד הכינוי "לשון המשנה" התרגום הארמי נזכר אצלו גם בכינויים אלו: אלסריאני, אלמתרגם, אלתרגום, יונתן בן עוזיאל, אונקלוס אלמתרגם, יהונתן בן עוזיאל.⁴⁵

41. ראה מ' חאמד, תורת הלשון של חכם הלשון דוד בן אברהם אלפאסי (המאה ה'י') על פי מילונו ג'אמע אלאפאט', עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, 2020. העבודה נתפרסמה לאחר כתיבת מאמרי זה ולאחר קבלתו לפרסום בכתב העת "לשונו".

42. ראה א' טאובר, "המקורות הרבניים לפירושו של הקראי אלפאסי לתורה", ספר חמ"י גבריהו: מחקרים במקרא ובמחשבת ישראל, מוגש לו בהגיעו לשיבה, א, בעריכת ב"צ לוריא, ירושלים תשמ"ט, עמ' 367–378.

43. ראה ע' תירוש-בקר, גנזי חז"ל בספרות הקראית בימי הביניים, א: עיונים פילולוגיים ובלשניים; ב: מהדורה מדעית מוערת של הטקסטים, ירושלים תשע"ב.

44. ראה סקו, דב"א, א, עמ' lv; ממון, השוואה, עמ' 197. וראה M. Polliack, "The Entry *glad* in Al-Fāsi's Dictionary *Kitāb Jāmi' al-Alfāz*: Lexicography, Commentary, and Grammar", *Jewish Biblical Exegesis from Islamic Lands: The Medieval Period*, ed.

M. Polliack and A. Brenner-Idan, Atlanta 2019, p. 129.

45. ראה סקו, דב"א, א, עמ' lviii–liv.

מן המחברים החשובים, רבנים וקראים, מזכיר דב"א רק את רב סעדיה גאון פעמיים בכינויו "אלפיומי", כינוי המשמש לעיתים קרובות בפי הקראים הקדמונים כשקפון את סעדיה יריבם החשוב והמפורסם.⁴⁶

מי שמעיין במילונו של דב"א מגלה בקלות שהיה מלומד ואיש מחלוקת שהשגותיו על אחרים לפעמים קשות, ולעיתים פוגעניים במיוחד הביטויים והפעלים שהוא משתמש בהם נגד מקורותיו האנונימיים: זעם (زَعَمَ 'טען [בדרך כלל בנימה שלילית]),⁴⁷ גלט (غَلَطَ 'טעה');⁴⁸ גלט כביר (غَلَطَ كَبِيرٌ 'טעות גדולה');⁴⁹ טָן (ظَنَّ 'סבר [בטעות], והנימה שלו כלפי הדעה המובאת שלילית);⁵⁰ תוהם (تَوَهَّمَ 'דימה לעצמו [בטעות]);⁵¹ תוהם בעץ אלאגבא ('אחד הטיפשים דימה לעצמו [בטעות]);⁵² זעיר ('חלש');⁵³ מן אצערך אלאקאויל ('מן האמירות החלשות ביותר');⁵⁴ בעיד ('רחוק [מן האמת]);⁵⁵ שבה

46. שם, עמ' lix.
47. סקוין, דב"א, א, עמ' 11 שו' 28, עמ' 37 שו' 9, עמ' 185 שו' 23, עמ' 481 שו' 41; שם, ב, עמ' 32 שו' 55–56 ועוד הרבה.
48. שם, א, עמ' 33 שו' 148, עמ' 88 שו' 10, עמ' 111 שו' 26, עמ' 151 שו' 18, עמ' 186 שו' 19 ועוד הרבה.
49. שם, ב, עמ' 505 שו' 69.
50. שם, א, עמ' 5 שו' 6, עמ' 173 שו' 22, עמ' 323 שו' 38, עמ' 351 שו' 46, עמ' 415 שו' 36, עמ' 570 שו' 95 ועוד הרבה.
51. שם, א, עמ' 63 שו' 27, עמ' 92 שו' 42, עמ' 124 שו' 50–51, עמ' 212 שו' 115, עמ' 213 שו' 121 ועוד הרבה. המונח תוהם/והם (تَوَهَّمَ/وَهَّمَ) משמש בכתבי שניים מבכירי המדקקים הערביים הקלאסיים, סיבויה (מדקק בצרי, מת כ"796 בערך) ואלפרא (מדקק כופי, מת בשנת 822), במשמעות מקבילה ל-غَلَطَ ('טעות') ול-غَلَطَ ('שגאה'), אך במקומות רבים בכתבי הרדוק הערבי הקלאסי המשמעות מעורפלת ואינה ברורה דייה. ראה על כך בהרחבה אצל R. Baalbaki, "Tawahhum: An Ambiguous Concept in Early Arabic Grammar", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 45 (1982), pp. 233–244.
52. סקוין, דב"א, ב, עמ' 254 שו' 147–154. וזה בעניין פירוש "לא תבערו אש בכל משבתכם" (שם' לה 10): "שטיפש אחד תרגם לא תנפו אלנאר מן ביותכם [=לא תשמידו את האש מבתיכם] והוא אינו מתאים לא מבחינת הלשון ולא מבחינת המשמעות". דב"א מוסיף שמטרת המשיג היא רק מכאידיה אלקראיין (=להרגיז את הקראים). ראה דווי, מילון, ב, עמ' 512; בלאו, מילון, עמ' 614, כיד III. ואולי עדיף לתרגם "להתגרות" כמשמעות בערבית פלסטינית, לפחות בירושלים וסביבתה ובגליל. אין הכוונה לרס"ג, שתרגם כיאות (דרנבורג, תורה, עמ' 133): לא תשעלו (=לא תדליקו), וכך תרגמו יפת (Ms. NLR Evr.-Arab. I. 598, עמ' 13 א שו' 15) ובעקבותיו אפ"ה ב"שרח אלאלפאט" (Ms. NLR Evr.-Arab. I. 1346, עמ' 36) ומנחם (פיליפאווסקי, עמ' 46): "לשון דליקה". אם כן לא ידוע על מי משיג דב"א כאן. וראה בהרחבה אצל סקוין, דב"א, א, עמ' li-lii.
53. סקוין, דב"א, א, עמ' 273 שו' 6, עמ' 493 שו' 12, עמ' 526 שו' 15.
54. שם, ב, עמ' 242 שו' 100.
55. שם, א, עמ' 343 שו' 66; ב, עמ' 100 שו' 213, עמ' 351 שו' 235 ועוד.

(شَهَّةٌ 'דבר מפוקפק');⁵⁶ ובזלזול על יפת:⁵⁷ וליס תם חאגה אלי אלרד עליה (ואין צורך להשיב עליו [=לדחות/להפריך דבריו?]). לצד אלה נקט גם ביטויים ניטרליים: מבטרין (=פרשנים), מעלמין (=מלמדים), קום (=מישהו).

3. הביקורת על יפת בן עלי

אגב מחקרי על הגלוסר "שרח אלאלפאט אלצעבה פי אלמקרא" (=פירוש המילים הקשות במקרא) לאבו אלפרג' הארון, מהדורה מדעית לספר ישעיהו,⁵⁸ ואגב ההתחקות על מקורותיו, בדקתי דרך שיטה את המקורות הרבניים והקראיים בני זמנו ואת אלה שקדמו לו או באו אחריו. למשל, פירוש כל ערך נבדק, לפחות, בתפסיר של רס"ג, בתרגום ובפירוש של יפת בן עלי, ב"אלדקדוק" לאבן נוח, מורו של אפ"ה ובמילונו של רב"א "גאמע אלאלפאט" שבעיונו במאמר זה. התברר לי שכל ארבעת החיבורים האלה שימשו מקורות לאפ"ה בפירושו לערכים הנידונים מספר ישעיהו,⁵⁹ ובייחוד תרגומו ופירושו של יפת בן עלי הקראי לספר ישעיהו, שהיה המקור העיקרי לפירושו, לפחות בחיבור זה. אף סביר מאוד להניח שפירושו של יפת, לספר ישעיהו לפחות, היה מונח על שולחנו של אפ"ה בזמן חיבור ספרו.⁶⁰

אגב בדיקת פירושיהם של יפת ורב"א לערכים מספר ישעיהו התברר לי בוודאות שמקצת דברי הביקורת שהפנה רב"א כלפי אחרים בצורה אנונימית מופנים בעצם אל פירוש יפת בן עלי ותרגומו לספר. הפירושים של יפת באותם המקומות מיוחדים לו ולו בלבד, וביקורת רב"א היא עליהם בלבד, תקיפה ולעיתים מזלזלת. לביקורת זו של רב"א חשיבות רבה מאוד מכיוון שמקובל במחקר שפירושו של יפת למקרא כולו נעשה במחצית השנייה של המאה העשירית, לאחר שעלה מבצרה שבעירק לירושלים.⁶¹ לכן יכול רב"א להשיג עליו לא רק בפירושו לספר ישעיהו אלא גם

56. שם, עמ' 685 שו' 112.

57. ראה להלן דוגמה מס' 3.

58. ראה בסל, ישעיהו.

59. ועוד ראה נ' בסל, "מענייני הריאליה ב'תפסיר אלאלפאט' אלצעבה פי אלמקרא' לאבו אלפרג' הארון", רבבות לאפרים: קובץ מחקרים בספרות עם ישראל מוגש לפרופסור אפרים חזן, בעריכת ר' רפאל-יוונוטה וש' רפאל-יוונוטה, ירושלים תשע"ח, עמ' 341; נ' בסל, "על השוואת הלשונות ב'תפסיר אלאלפאט' לאבו אלפרג' הארון – ההשוואות ללשון חכמים ולארמית", מחקרים בלשון יז-יח (ספר היובל לאהרן ממן; תשע"ז), עמ' 139; נ' בסל, "מהשוואת העברית-המקראית לערבית בחיבור 'תפסיר אלאלפאט' לאבו אלפרג' הארון", בתוך ארדר, ברקת ופוליאק, יד משה, עמ' 228; בסל, אפ"ה ורב"א; בסל, ישעיהו, סעיף 5.

60. ראה ההערה הקודמת.

61. ראה למשל, H. Ben-Shammai, "Japheth ben Eli ha-Levi", *Encyclopaedia Judaica*², XI, Jerusalem 2007, pp. 86–87; "א ארדר, "על הפרשן הקראי יפת בן עלי ופירושו לספר הושע [ביקורת על מ' פוליאק וא' שלוסברג, פירוש יפת בן עלי לספר הושע, רמת-גן תשס"ט], קתדרה

בפירושו לספרי המקרא האחרים רק במחצית השנייה של המאה העשירית ורק לאחר שהפירוש נכתב והושלם (כנראה ברבע האחרון של אותה המאה).

נראה גם שבעטייה של הביקורת על יפת בן עלי, הדמות המרכזית בקהילה הקראית בירושלים בזמנו, התרחקו ממנו מלומדים קראים ואף התעלמו ממנו, ולכן שני הקיצורים למילונו נעשו לאחר מותו, לאחר שהבשילו התנאים ונרגעה האווירה.

להלן דוגמאות להשגות של דב"א על יפת בפירושו לערכים מספרי המקרא בלוויית פירוש וניתוח. הדוגמאות מוצגות על פי סדר הופעתן במקרא.

1. שְׁבֻעָה... בְּאֵר שְׁבַע (בר' כו 33)

יפת:⁶² וכאן פי' דלך אליום נשבעו פלדלך סמא אלבאר שבעה דכר ללשבועה אלדי וגדת בינהם כִּלְך ויקרא וג' פסמאהא שבעה עלי דלך אסם אלקריה ביר סבע אלי הדא אליום⁶³ (=וביום ההוא נשבעו [יצחק ואבימלך], ולכן כינה [יצחק] את הבאר שבעה זכר לשבועה שאירעה ביניהם כְּאָמְרוּ "ויקרא" וג' [בר' כו 33] וכינה אותה שבעה, ולכן שם היישוב ביר סבע [באר שבע] עד היום הזה).⁶⁴

דב"א:⁶⁵ ולוא שבעה אסם ויקרא אתה שבעה על כן שם העיר באר שבע וטמית כדלך בסבב אלסבע נעאג וליס הי מן שבועה כי שם נשבעו כוהם קום (=ויש שבעה שם [עצם], ויקרא אתה שבעה על כן שם העיר באר שבע" [בר' כו 33]. ונקראה כך [=באר שבע] בגלל שבע הכבשות,⁶⁶ ואין היא [נגזרת] מן שבועה, "כי שם נשבעו" [בר' כא 31] כדעתון הדמיונית של משהו).

כלומר, לפי יפת שבעה מלשון שבועה, ולפי דב"א דעתו של יפת היא והם (=דמיון שווא) והכוונה בלשון שבעה היא לשם המספר. וכמו דב"א סבר רס"ג: פסמאהא סבעה ולדלך אסם אלקריה ביר סבע אלי הדא אליום (=וכינה אותה סבעה [שבועה]), ולכן שם היישוב הוא ביר סבע עד היום הזה).

158 (תשע"ו), עמ' 186; והשווה D. J. Lasker, "Review of M. Polliack and E. Schlossberg, *Yefet ben 'Eli's Commentary on Hosea*, Ramat Gan 2009", *Journal of Jewish Studies* 63 (2012), p. 378.

62. כתב יד הספרייה הבריטית, Ms. BL Or. 2463, עמ' 42, שו' 22–30.

63. לטובת הקורא והמעייין הוספתי כאן ובמקומות אחרים נקודות הבחן שאינן בכתבי היד.

64. פירוש יפת ארוך יותר, והבאתי כאן את עיקרי הדברים. יפת הוסיף (שם), שאברהם כינה את המקום שבו הבאר אשר הציבו עבדי אבימלך "באר שבע" וזה היה זכר לשבועה בין אבימלך לבין אברהם, וכאשר נתקיימה בינם לבין יצחק שבועה נוספת העביר יצחק את השם שהיה קודם למקום אחד מסוים בעיר אל העיר כולה, זכר לשבועה בין יצחק לאבימלך.

65. ראה דב"א, ב, עמ' 646 שו' 104–107.

66. בראשית כא 29, 30: "שבע כבשות".

2. וַיְבַלְלֵם לְחַמּוּרִים (שופ' יט 21)

יפת: 67 ובל עלף אלחמיר (وَبَلَّ عَلْفَ اَلْحَمِيرِ 'והרטיב את מספוא החמורים'), כלומר נתן לחמורים מספוא רטוב במים. הפירוש הזה מיוחד ליפת ורק אפ"ה פירש כמוהו: 68 וַיְבַלְלֵם לְחַמּוּרִים ובל אלעלף מן בָּלִיל חֲמִיץ (=וַיְבַלְלֵם לְחַמּוּרִים [שופ' יט 21], והרטיב [וַיְבַלְלֵם] את המספוא [=נתן מספוא רטוב], מן "בליל חמיץ" [יש' ל 24]). אבן נוה לא דן בצורת וַיְבַלְלֵם (שופ' יט 21) ב"דקדוק" שלו במקום הראוי לה. 69

דב"א (ביסוד בל) 70 תרגם את "בליל חמיץ" (יש' ל 24) עלף מחמץ (=מספוא חמיץ) והוסיף: ומן דֶּלֶךְ קִיל ויבל לחמורים אעלף אלחמיר (=וממנו [מן בליל] נאמר: "ויבַלְלֵם לְחַמּוּרִים" [שופ' יט 21], [שתרגומו] אעלף אלחמיר [אֶעֱלֵף אֶלְחַמִּיר] 'נתן מספוא לחמורים'). כלומר דב"א סבר שוֹיְבַלְלֵם שבעיוננו היא צורת פועל גזורת שם במשמעות אעלף (אֶעֱלֵף) 'נתן מספוא', מן השם בָּלִיל שהוא עלף (עָלַף) 'מספוא'. וכך פירש אבן בלעם וציין במפורש שוֹיְבַלְלֵם נגזר מן השם בָּלִיל והביאו ברשימת הפעלים הנגזרים מן השמות. 71 נראה שכך סברו אלה שפירשו את "ויבַלְלֵם לְחַמּוּרִים" (שופ' יט 21) בלשון אעלף (=נתן מספוא). 72

אחר כך השיג דב"א על מי שסבר שהשם בָּלִיל מציין מספוא בגלל הרטבתו במים, כלומר מן בל"ל: וקד טן קום אן הדא אלאסם וקע עלי אלעלף מן אלתרטיב ואלבל באלמא וליס כדלך לאן אלחמיר לא ירטב עלפהא כמא ירטב ללבקר (=ומישהו סבר [בטעות] שהשם הזה [בָּלִיל] חל על המספוא בגלל ההרטבה והערבוב במים, ואין הדבר כן, משום שחמורים, אין מרטיבים את המספוא שלהם במים כפי שמרטיבים [את המספוא] לַבְקָר).

היחיד שפירש את "ויבַלְלֵם לְחַמּוּרִים" (שופ' יט 21) מלשון בל"ל בהוראת 'להרטיב' הוא יפת (ואחריו אפ"ה ב"שרח אלאלפאט"), ואין ספק שהביקורת מופנית אליו.

67. ראה בשני כתבי יד הספרייה הלאומית של רוסיה: Ms. NLR Evr.-Arab. I. 3354, עמ' 102; שו' 13-15; Ms. NLR Evr.-Arab. I. 3355, עמ' 109; שו' 12-13.

68. ראה כתב יד הספרייה הלאומית של רוסיה, Ms. NLR Evr.-Arab. I. 1346, עמ' 89; שו' 13.

69. ראה אבן נוה, דקדוק, עמ' 6ב.

70. דב"א, א, עמ' 231 שו' 105-110.

71. ראה י' אבן בלעם, פירוש על ספר שופטים, מהדורת ש"א פוזננסקי, פרנקפורט א"מ תרס"ו, עמ' 23: פעל מסתקבל מן זי מתלין אשתק מן אסם אלעלף אלזי הו בליל חמיץ (=פועל בעתיד מבעלי הכפל ובל"ל) נגזר מן שם המספוא שהוא "בליל חמיץ" [יש' ל 24]. ודברים דומים מאוד ראה אצל י' אבן בלעם, "הפעלים הנגזרים מן השמות", ש' אברמסון, שלשה ספרים של רב יהודה בן בלעם, ירושלים 1975, עמ' 153.

72. מנחם, פיליפאוסקי, עמ' 45; מנחם, בדיוס, עמ' 84*; תרגום נביאים ראשונים (י' אבישור, התרגום הקדום לנביאים ראשונים בערבית יהודית) [עדה ולשון, יט], ירושלים תשנ"ה, עמ' 119; תרגום יונתן (שפרבר, תרגום, ב, עמ' 87): ורמא כסתא (=והשליך את המספוא).

3. זְמִירוֹת (יש' כד 16)

יפת:⁷³ תרגם בערבית תקניבאת (تَقْنِيْبَات) 'זמירות, קציצות ענפים'.
מצאתי שרק יפת ואפ"ה בעקבותיו⁷⁴ תרגמו את זמירות שבעיונו בלשון תקניבאת,
וחזר יפת על התרגום הזה גם בפירושו לתרגומו, שלא כאחרים, שפירושו מלשון
שבח והלל.⁷⁵
דב"א:⁷⁶ קאל בעץ אלמעלמין פי זמירות שמענו אלתקניב סמענא מן תזמר כרמך
וליס תם חאג'ה אלי אלרד עליה בל אלאקר ביה אלתמג'יד סמענא (=אמר אחד
המלמדים בעניין "זמירות שמענו" [יש' כד 16], אלתקניב סמענא [التَّقْنِيْب سَمِعْنَا]
'קול זמירת [הענפים] שמענו', מן "תזמר כרמך" [וי' כה 3]. ואין צורך להשיב עליו,
אלא שקרוב יותר לפירושו אלתמג'יד סמענא [الْتَمَجِيْد سَمِعْنَا] 'שבח והלל שמענו').
דב"א הביא את הפירושו הזה בשם אחד המלמדים ודחה אותו בזלזול ("אין צורך
להשיב עליו"). אין ספק שביקורתו של דב"א מופנית ליפת בן עלי, שכאמור רק
הוא תרגם בלשון תקניבאת.

4. כְּפָלִים (יש' מ 2)

יפת,⁷⁷ ואפ"ה בעקבותיו,⁷⁸ תרגמו לְעַפִּין (ضَعْفِيْن), כלומר תרגום מילולי של כְּפָלִים
שבעיונו, והכוונה בהקשר הפסוק 'פעמיים', 'פי שניים', ולא 'ארבע' (זוגי של כְּפָל
שמשמעותה 'שתיים', כלומר כפליים = ארבע).⁷⁹ יפת גם הסביר בפירושו לפסוק
שאין הכוונה למכה כפולה בו בזמן אלא לשתי מכות המתרחשות בשתי פעימות
(עלי דפעתינ בַּיַת רֶאשׁוֹן וּבַיַת שְׁנׁוֹ),⁸⁰ כלומר 'הוהכתה (ירושלים) פעימה לאחר
פעימה' (وَالرَّبَّتْ دَفْعَةً عَلَي دَفْعَةٍ).⁸¹

73. ראה יפת, ישעיהו, א, עמ' 242ב שו' 11 – 243א שו' 15.
74. ראה אפ"ה, ישעיהו, עמ' 151א שו' 12.
75. למשל תרגום יונתן על אתר (שפרבר, תרגום, ג, עמ' 46): תושבחא שמענא; רס"ג על אתר
(רצהבי, ישעיהו, עמ' 49): סמענא תסאביחא (=שמענו תשבחות); תרגום נביאים אחרונים
על אתר (אבישור, תנ"א, עמ' 67): תמג'ידאת סמענא (=הילולים שמענו).
76. ראה דב"א, א, עמ' 492 שו' 48–51.
77. ראה יפת, ישעיהו, ב, עמ' 70 שו' 12.
78. ראה אפ"ה, ישעיהו, עמ' 160א שו' 1.
79. צורת הווגי ضَعْفِيْن משמשת גם בקוראן (סורה לג 30, 68), במשמעות 'שתיים' וכמוהו رَوْحِيْن
'צמד' (סורה עה 39): فَجَعَلَ مِنْهُ الْرَوْحِيْنَ الذَّكَرَ وَالْأُنْثَى (=ועשה ממנו צמד ומינים), וזכר ונקבה)
וכן كَفْلِيْن 'כפלים, פעמיים' (סורה נו 28). ראה أبو القاسم الرّاعب الأصفهاني, المفردات في غريب
القرآن⁴ القاهرة 2015, עמ' 300א שו' 7–12 (ضعف), 220ב שו' 22–27 (زوج), 438א שו' 19–23
(كفل). השווה Arabic-English Lexicon, London 1863–1885 E. W. Lane, עמ' 1791 (ضعف),
1267 (زوج).
80. ראה יפת, ישעיהו, ב, עמ' 72 שו' 5–9.
81. וכן אחרים, למשל רס"ג על אתר (רצהבי, ישעיהו, עמ' 84): لَعَفَ عَقُوْبَةً ('עונש כפול'); תרגום
נביאים אחרונים על אתר (אבישור, תנ"א, עמ' 85): מוּלְעַפּא 'כפול'. וכן תרגום יונתן על

דב"א על הפסוק שבעיוננו⁸²: צָרְבַת מִצֶּלְפָה מִתּוֹאֲתָרָה וְדָלַךְ בְּכִטְאִיָּהָ וְלֹא עָלִי אָנְהָא צֶעְפִּין כְּמָא תּוֹהֵם קוּם (=מכות כפולות ומכופלות [=רבות] הבאות בזו אחר זו, וזאת בגלל חטאיה [של ירושלים], ואין הכוונה ל[מכה] כפולה, כפי שמישהו דמיין לעצמו [בטעות]).

ואת "כפלים לתושיה" (איוב יא 6) תרגם דב"א ופירש: אן ללפלספּה אצעאָף אי אן להא וגוה כתררה לא תקף אנת עלי גמלתהא (=לפילוסופיה יש אצעאָף [אַזְעָאֵף]), כלומר יש לה פנים רבות, שלא אתה [איוב] תעמוד על כולן).

דב"א השיג כאן על יפת, שרק הוא (ואחריו אפ"ה ב"שרח אלאלפאט") תרגם מילולית בלשון צעפין (ضَعْفَيْن), כלומר 'פעמיים', 'פי שניים', ובפירושו הסביר יפת שהכוונה לשתיים (שתי מכות) הבאות בזו אחר זו. דב"א פירש שהכוונה למכות כפולות ומכופלות, רבות (ולא רק פעמיים), הבאות בזו אחר זו בגלל החטאים.

5. פְּיֹלְדָה אָפְעָה (יש' מב 14)

יפת⁸³ תרגם: (כאלואלדה) אלאפעא (الْأَفْعَى) (כיוולדת נחש) האפעעה, וכמוהו תרגמו אבן נוח⁸⁴ ומנחם.⁸⁵ יפת הוסיף בפירושו⁸⁶: וטאהרה הו אן אלאפּעה אדא ולדת לם יתמכן אחד יקרב מן פראכהא אלא תּנבך עליה ותתחסאה כמא קאל אשם וְאָשָׁף (=ופשוטו הוא: האפעעה, כאשר היא יולדת, לא יוכל איש להתקרב אל ולדותיה, אלא היא נושפת עליו ובוולעת אותו,⁸⁷ כפי שאמר [בפסוק] "אָשָׁף וְאָשָׁף"). דב"א פירש⁸⁸: אגהר (أَجْهَر) 'אפּעה, אצעק', כלומר פועל בעתיד: לפטוּהּ פּע תקתצי אגהאר אלצות מתל כיוולדה אפעה כאלואלדה אגהר ופי אלמשנה יקול אשה פועה. ומן לם יקף עלי אשתקאקה יפסרה מתל אלואלדה אלאפעא אי מתל אלאפעא אדא ולדת ועלם לם יעלם הל ולאד אלאפאעי סהל אם צעב (=צורות [הנגזרות מן היסוד] פּע עניינן אגהאר אלצות [أَجْهَرُ الْكَلِمَات] 'לצעוק, להרים קול', כמו "כיוולדה אפּעה" [יש' מב 14], כאלואלדה אגהר [כיוולדת אצעק], ובמשנה [מדרש] אומרים "אשה פועה"⁸⁹. ומי שלא עמד על גיזרונה מפרש אותה מתל

אתר (שפרבר, תרגום, ג, עמ' 79): תרין, ומנחם תרגם: "ענין משנה" (ראה מנחם, פיליפאוסקי, עמ' 109; מנחם, בדיוס, עמ' 221*).

82. ראה דב"א, ב, עמ' 124 שר' 49–51.

83. ראה יפת, ישעיהו, ב, עמ' 113 א שר' 5.

84. ראה אבן נוח, דקדוק, עמ' 32 ב שר' 26.

85. ראה מנחם (פיליפאוסקי, עמ' 31; בדיוס, עמ' 56*) בערך "אפע".

86. ראה יפת, ישעיהו, ב, עמ' 113 ב שר' 11–14.

87. תחסי/א (حَسَى) בבניין החמישי וְ-حَسَى בבניין השמיני בערבית הוראתן 'שאף, גמא, גמע', וכאן הכוונה 'לבלוע', שהיא משמעות נדירה לִ-حَسَى, حَسَى, וכך תרגמתי.

88. ראה דב"א, ב, עמ' 471 שר' 8–13. כמו רס"ג על אתר (רצהבי, ישעיהו, עמ' 92): אגאהרהם, ותרגום נביאים אחרונים (אבישור, תנ"א, עמ' 88): אציח (أَصِيح) 'אצעק'.

89. ויקרא רבה כז, ז; נחחומא, אמור יא. והשווה בבלי, סוטה יא ע"ב.

אלואלדה אלאפעא, כלומר כמו היולדת האפעה, אם ילדה. וידוע לא ידע [המפרש כן] האם לידת האפעים קלה או קשה).

הביקורת של דב"א כאן מופנית ליפת בפירושו על אתר, ובביקורת דומה, אגב פירושו ל"אפעה ושרף" (יש' ל 6), אמר דב"א שפירשה 'אפעה', 'נחש' והוסיף שפירוש ההומונים (אלמשתבה *أَلْمَشْتَبِه*) המקביל שלה, כלומר אפעה (יש' מב 14) שונה:⁹⁰ וכלאף זלך פי אלמשתבה קולה כיולדה אפעה תפסירה כאלואלדה אצרך ומעני הדיא אלצראך עלי אלמגאז [...] וליס אלאלף מן אס אלכלמה ואנמא הי אשאררה אלי אלבארי תע' וקד תוהם בעץ אלמפסרין אן אלאלף פיה אצליה פקאל מתל אלואלדה אלאפעי בזעם אן אלאפעא ולאדהא צעב ולעל מא שאהד זלך קט ואנמא חמלה עלי זלך מא לם יגד פי אלקראן אשתקאק והו מוגוד פי לגה אלמשנה אשה פועה אמראה צארכה (=וההומונים שמשמעותו שונה, הוא אָמרו "כיולדה אפעה" [יש' מב 14], שפירושו "כיולדת אצעק", ומשמעות הצעקה הזאת היא מטפורה [...]). והאל"ף איננה אות יסוד במילה, אלא שהיא לציון הבורא יתעלה.⁹¹ ודימה לעצמו אחד הפרשנים [בטעות] שהאל"ף בה אות יסוד ואמר: כמו היולדת האפעה, מתוך סברה שלידת האפעה קשה, ושמה לא ראה זאת בכלל, והוא פירש כך משום שלא מצא גיזרון [למילה] במקרא, בעוד שהוא נמצא בלשון המשנה [במדרש]: "אשה פועה", אמראה צארכה [מְרָאָה סַרְחָה] 'אישה צועקת'.

6. כְּרָתוּ עֵצָה (יר' ו 6)

יפת:⁹² כְּרָתוּ עֵיטָא אַפְעוּ אֶשְׁרָהּ (= "כרתו עצה" [יר' ו 6] [פירושו] כרתו את העצים שלה). כלומר הוא סבר שעצה היא שם קיבוצי, 'העצים שלה'.⁹³ דב"א: תוהם קום פי קולה כְּרָתוּ עֵצָה וּשְׁפִכּוּ עַל יְרוּשָׁלַם סְלָלָה אַנְהָ כְּשֵׁב וְלִיִּס הוּ אַלָּא רָאִי וְתַדְבִּיר וְלֹאֲן אֶלְכְּרִיתָהּ תִּקַּע עָלַי קִטְעַ אֶלְאֲגָסָאָם וְעָלַי קִטְעַ אֶלְתַּדְבִּיר וְאַלְעַהֲד כִּמֵּן יִקּוּל הִדָּא אִמְרַ מִקְטוּעַ (= מִיִּשְׁהוּ דְמִיִּין לְעֵצָמוּ [פירוש מוטעה] על אומרו "כרתו עצה ושפכו על ירושלם סללה" [יר' ו 6], ש[פירושו] 'עץ', ואין הוא אלא מחשבה ותכנון, משום [לשון] כריתה חלה על כריתת גופים ועל קביעת התוכנית וכריתת הברית, כפי שאומרים הדיא אמר מקטוע [=זה דבר מוחלט שנקבע]). אפ"ה פירש ב"שרח אלאלפאט"⁹⁴ כצפוי כמו יפת⁹⁵ והביא את פירושו של דב"א⁹⁶ בשם יש אומרים: אקטעו שגרהא ואלנקטה מכתצרה מן אלהא [...] וקיל אקטעו

90. ראה דב"א, א, עמ' 119 שו' 130–135.

91. כלומר אפעה בפסוק היא צורת עתיד מן פע"ה, והאל"ף היא תחילית העתיד המציינת את גוף המדבר. כיוון שהמדבר בפסוק הוא ה', האל"ף מוסבת ל"בורא יתעלה".

92. ראה סביח, ירמיהו, עמ' 168.

93. לשם הקיבוצי עצה > עצה השווה "לא תשחית את עצה" (דב' כ 20).

94. ראה כ"י הספרייה הלאומית של רוסיה, Ms. NLR Evr.-Arab. I. 1346, עמ' 175 שו' 9–13.

95. על יפת בן עלי כמקורו העיקרי של אפ"ה בגלוסר "שרח אלאלפאט" ראה לעיל הערה 59.

96. על דב"א כמקור לאפ"ה בגלוסר "שרח אלאלפאט" ראה בסל, אפ"ה ודב"א.

אלמשורה ואלראי עלי אלחרב (=כרתו את העצים שלה והנקודה [של המפיק] חסרה מן הה"א [...], ונאמר: כרתו [=קבעו] את העצה והדעה בעניין המלחמה). וקרוב לפירושו זה אבן נוח, שהביא בשם יש אומרים שהוא מכתצר אלדגש (=חסר הדגש [כלומר המפיק בה"א]).⁹⁷

7. סרי סוררים (יר' ו 28)

יפת:⁹⁸ زايلى الزايلى (=סרי הסרים). הוא תרגם מילולית במכנה סמיכות מלשון לסור. דב"א מביא את "סרי סוררים" (יר' ו 28) כאחת מארבע דוגמאות במקרא הבאות בסמ"ך במקום שי"ן (מלשון שר ושרים) שעניינה ריאסה (رياسة) 'שררה ומשילות' ולא מלשון לסור:⁹⁹ כל שר ושרים [...] יקתצי ריאסה והו מכתוב בשין מא ללא ארבעה בסמך [...] כלם סרי סוררים ומן לם יקף עלי חקיקה הדה אלרואבט הו יפסר סרי סוררים זאילי אלזאילין (=כל "שר ושרים" [...]) עניינו משילות והוא כתוב בשי"ן וזלת ארבעה בסמ"ך [...] "כלם סרי סוררים" (יר' ו 28). ומי שאינו עומד על מציאות הקשרים האלה [בין שי"ן לסמ"ך] מפרש את "סרי סוררים" (יר' ו 28) זאילי אלזאילין [סרי הסרים].

אין ספק שביקורתו של דב"א מופנית ליפת, היחיד שתרגם זאילי אלזאילין. אחרים: אבן בלעם על אתר פירוש¹⁰⁰ אלוג'ה סרים וסוררים והו פי מעני ואחד אלכ'לאף (=הראוי: "סרים וסוררים" והן באותה המשמעות, מרי). נראה שהפרשן מבקש להבהיר כאן שלמרות שוני השורשים (ע"ו לעומת ע"ע), ההוראה אחת היא, כלומר 'מרי'.

8. שנות ימין עליון (תה' עז 11)

יפת:¹⁰¹ مرّاتي هي سوني يمين אלעאלי (=מחלתי היא שנות ימין העליון). דב"א:¹⁰² תפסירה סני סכט אלעאלי [...] ובעץ אלמפטרין קאל סני ימין אלעאלי עלי מסמועה מתל שבועה והו קול צעיה (=פירושו שנות זעם העליון [...]) ואחד הפרשנים אמר: שנות ימין העליון כמשמעו [בערבית], כמו שבועה, והיא אמירה חלשה). בלשון ימין (يمين), המקבילה האטימולוגית בערבית לימין העברית, תרגם יפת מילולית את ימין (תה' עז 11), ודב"א השיג עליו שפירש "כמו שבועה". ייתכן שדב"א לא ירד לסוף דבריו והסיק שכוונתו ללשון שבועה¹⁰³ והציגה בתור קול צעיה

97. ראה אבן נוח, דקדוק, עמ' 57 שו' 1–2.

98. ראה סביח, ירמיהו, עמ' 172.

99. ראה דב"א, ב, עמ' 350 שו' 41–352 שו' 48.

100. פרץ, ירמיהו, עמ' 45.

101. ראה כתב יד הספרייה הלאומית של רוסיה, Ms. NLR Evr.-Arab. I. 299, עמ' 36 שו' 9.

102. ראה דב"א, ב, עמ' 55 שו' 27–56 שו' 21.

103. יפת הציג בפירושו על אתר שני פירושים אפשריים (סימן כתב היד בהערה 101 לעיל, עמ' 36 שו' 13–16): וקו' שנות ימין עליון יחתמל אנה ישיר בה אלי זמאן אלגלות אלתי צרבא

(قَوْلٌ ضَعِيفٌ), כלומר 'אמרה או פירוש חלש' כדי להשיג עליו. והרי גם דברים אלו תומכים בטענתי במאמר זה.

אחרים: אכן נוח – צָרְבַת/צָרְבָה אלבארי (=מכה/עונש הבורא),¹⁰⁴ רס"ג – צרעתי ומדֵה אפֵה אלעאלי (=מפלתי וזמן נגע/יסורי העליון), מנחם ואבן ג'נאה (אצול) – אין.

9. נְטָמִינוּ (איוב יח 3)

יפת¹⁰⁵ תרגם: נִגְסָא (نَجَسًا) 'נטמאנו', ובפירושו לתרגומו: נְטָמִינוּ בּוּזָן וְנִפְלִינוּ [...] ואמרה הִטְמָא [...] ולא יגזוּ אן יכון תפסיר נטמינו אנדפנא אד כאן יגב אן יקול נְטָמִינוּ (=נטמינו (איוב יח 3) במשקל ונפלינו (שמ' לג 16) [...]) והציווי שלו הִטְמָא [...], ולא ייתכן שיהיה פירוש נְטָמִינוּ (איוב יח 3) 'הוטמננו' [אִנְדַּפְנָא], שכן היה ראוי לומר נטמנו).

אחרים: רק אפ"ה מביא ב"שרח אלאלפאט" שלו את פירוש יפת כלשונו (נגסא) אך בשם יש אומרים.¹⁰⁶ אכן נוח תרגם באותו הפועל (נגס) אך בכניין החמישי ולא הראשון: תנגסא (تَنجَسًا).¹⁰⁷ וקרוב לזה פירוש איוב שפרסם באכר.¹⁰⁸ דב"א¹⁰⁹ מביא שני פירושים בשם יש אומרים ודוחה אותם. הראשון הוא אנדפנא אי נזנא (=הוטמננו, כלומר הורדנו [לאדמה]), והוא דוחה אותו (כמו יפת) בטענה שלפי כללי הלשון ראוי להיות נְטָמִינוּ.

אללה בימינה כקו' ימין עליון ויחתמל אנה ישיר בקולה שנות ימין עליון אלי שנות ימין עת צרה אלתי אשאר אליהא אלמלאך כקולה וירם ימינו ושמאלו אל השמים [וישבע בחיי העולם] (=וְאָמְרוּ שָׁנוֹת יָמִין עֲלִיּוֹן [תה' עז 11] אפשר שמורה בו על "זמן הגלות" שהאל היכנו בה בימינו כְּאָמְרוּ יָמִין עֲלִיּוֹן [שם]). ואפשר שהוא מורה כְּאָמְרוּ שָׁנוֹת יָמִין עֲלִיּוֹן [שם] על "שנות ימין עת צרה" שאותן ציין המלאך כְּאָמְרוּ וַיֵּרָם יָמִינוּ וּשְׂמָאלוֹ אֶל הַשָּׁמַיִם [וישבע בְּחַי הָעוֹלָם; דנ' יב 7]. כלומר הפירוש הראשון – "יד ימין", ונראה שלכך כיוון יפת בתרגומו; השני – התרגום "ימינו" הוא תרגום מילולי ונראה שכוונתו 'שבועה', שהרי הרמת יד בעת שבועה ידועה ממקומות נוספים במקרא.

104. כאן, אכן נוח, עמ' 298–299.

105. ראה סדן, איוב, עמ' 293–294.

106. למשל ראה כתב יד הספרייה הלאומית של רוסיה, Ms. NLR Evt.-Arab. I. 4461, עמ' 108א שו' 9–12: אנדפנא [...] ויקאל נגסא מן נטמא ישראל וכאן חקה אן יג'י נטמנו (=נטמננו [...]) ויש אומרים נגסא [=נטמאנו] מן "נטמא ישראל" [הו' ה 3 ועוד] והיה ראוי לכוון נטמנו. נראה שנטמאנו בקמין היא טעות מעתיק בעקבות נטמא.

107. ראה כאן, אכן נוח, עמ' 377–378.

108. ראה ב"ז באכר, "תרגום ערבי על ספר איוב עם ביאור ערבי לר' משה בן שמואל הכהן הנקרא בן גִּקְטִילֵה", זכרון לאברהם אליהו: קבוצת מאמרים בחכמת ישראל אשר נכתבו לכבוד הרב החכם המפואר אברהם אליהו הרכבי, נאספו ויצאו לאור על ידי הברון ד' גינצבורג, פטרבורג תרס"ט, עמ' 252; ותדגסא פי אעינכם מן אלנגאסה (=נודהמנו בעיניכם מלשון הטומאה).

109. ראה דב"א, ב, עמ' 14 שו' 5 – עמ' 15 שו' 6.

הרעה השנייה היא דעתו של יפת, ודב"א מציגה כרעה מוטעית שהיא תוצאה של דמיון שווא: וקאל קום נגסנא מן טמא והם הדא לא יסאָג (=מישהו אמר נגסנא אַגְסַנָּא) 'נטמאנו' מן טמא. דמיון שווא (=טעות) זה של מישהו אינו מתקבל (בלשון).¹¹⁰

10. בְּצָקוּ (נחמ' ט 21)

יפת בפירושו ל"ורגליהם לא בצקו" (שם):¹¹¹ ותפסיר בצקו תעגנו מן בְּצָק והו מעני מסתעאר יריד בה לם יורמו מתל אלעגין אלדי [ינת]פך ויכתמר וירתפע (=ופירוש בְּצָקוּ [נחמ' ט 21] הוא תעגנו [אַعְגָּנוּ] 'בְּצָקוּ', מן בְּצָק והיא משמעות מושאלת. רוצה [לומר] בו: לא התנפחו כמו הבצק שמתנפח ומחמיץ ותופח). בעקבותיו פירש אפ"ה ב"שרח אלאלפאט" בלשון ורם (וְרַם) 'נפיחות'.¹¹² דב"א הביא את הפסוק הזה בערך בצק במשמעות 'יחפות' (חֶפְאָ):¹¹³ ולוא בצק חפא אלקדם והו קולה ורגלך לא בצקה. ורגליהם לא בצקו לם תחפא והי לגה בראסה ליס כמא טן קום אנה מן אלעגין לם תנעגן אלרגל ולם תנפדג מן אפה תלחקהא ודאבה תדוסהא (=ויש בצק [במשמעות] יחפות כף הרגל, והוא אָמרו "ורגלך לא בְּצָקָה" [דב' ח 4], "ורגליהם לא בְּצָקוּ" [נחמ' ט 21]: לם תחפא 'לא היו יחפות', והיא משמעות בפני עצמה,¹¹⁴ ולא כפי שסבר מישהו [בטעות] שהוא מלשון בְּצָק, לם תנעגן אלרגל לַמִּי תַעְגֵּן אֶלְרַגְלָא 'לא בְּצָקָה הרגל', ולא נפצעה¹¹⁵ ממכה שפגעה בה ומבהמה שדרכה עליה).

110. רס"ג על אתר תרגם ואנסדנא (اِسْتَدْنَا), מילולית 'נסתמנו', וקאפח (איוב, עמ' 111) פירש: "נהיינו מטומטמים" (כרש"י על אתר). ובפירושו לתרגומו (שם) נעזר רס"ג בהשוואה לתרגום הארמי: "תרגום סתמום פלשתים טמונין פלשתאי" (=תרגום "סתמום פלשתים" [בר' כו 15] "טמונין פלשתאי"), וכך בתרגום אונקלוס (שפרבר, תרגום, א, עמ' 40). וגם ב"שבעים מילים בוררות" (נ' אלוני, "כתאב אלסבעין לפט'ה לרב סעדיה גאון", ספר הזיכרון לי' גולדציהר, ב, ירושלים [תשי"ח], עמ' 26 שו' 15–16) תרגם רס"ג ואנסדנא וגזר את המשמעות מן וטממה (בבלי, שבת עג ע"ב ועוד), שתרגמה: פסדהא (فَسَدَهَا) 'וסתם אותה'.

111. כתב יד הספרייה הלאומית של רוסיה, Ms. NLR Ebr. II C 724, עמ' 23 שו' 8–10.

112. "שרח אלאלפאט" (בסל, ישעיהו) על "לא בצקו" (נחמ' ט 21): מא ורמת מן לא בְּצָקָה ואצלה מן מעני בְּצָקוּ אלדי יורם אדא אכתמר (=לא התנפחו מן "לא בְּצָקָה" [דב' ח 4] ויסודו ממשמעות בצק אשר מתנפח כשהוא מחמיץ). ראה למשל כתבי היד של הספרייה הלאומית של רוסיה: Ms. NLR Ebr.-Arab. I. 1391, עמ' 93 שו' 14–16; Ms. NLR Ebr.-Arab. I. 4461, עמ' 164 שו' 12–13.

113. ראה דב"א, א, עמ' 259 שו' 85–89.

114. על השימוש ב"בְּצָקָה" (=בפני עצמו) ראה סקו, דב"א, א, עמ' lxxi הערה 96. וראה בלאו, מילון, עמ' 231.

115. לם תנפדג (לִי תַנְפְּדֵג) 'לא נשברה/נפצעה'. וכך תרגם רס"ג את פְּצוּעַ (דב' כג 2) – מפדוג (ראה דרבנבורג, תורה, עמ' 287). ואולי הכוונה למשמעות מושאלת: נפצעה < תפחה. כך הפירוש יתאים יותר לפירוש יפת לעיל על הערך שבעיונו.

פירוש זה של דב"א דומה לפירוש רס"ג לדברים ח 4 ולפירוש אבן ג'נאח לשני המקראות האלה,¹¹⁶ והשיג דב"א על יפת, שתרגם תעגנו (=בצקו), מלשון עגין (=בצק), כלומר 'תפחו'.

11. לא יְדוֹן רוּחִי בְּאָדָם לְעֹלָם (בר' ו 3)

יפת תרגם:¹¹⁷ לא ינגמד רוחי פי אדם ללאבד (=לא ינגמד [לֹא יִנְגַמַּד] 'לא ייקבע'¹¹⁸ רוחי באדם לנצח). והוסיף בפירושו: מנגמדה גיר טאהרה ללואס (=מושמת בנדן [=קיימת, קבועה בו] לא נראית לאנשים). כלומר הוא גזר את משמעות יְדוֹן מן "וישב חרבו אל נדנה" (דה"א כא 27) וגזר בערבית את ינגמד (يَنْغَمِد) מן גמד (غَمْد) 'נדן'. דב"א:¹¹⁹ לא יחכם ה'ה אלוה אלתי ג'עלתהא פי אלאדמי ללאבד [...] וקד גלט מן פסרהא מן אלאנגמאד וליס לנא שי יפסר אנגמאד סוא וישב חרבו אל נדנה ואלאצל פיה נדן ובאלסריאני בגו נדנה (=לא יחכם [לֹא יִחְכַּם] 'לא ידון' את הרוח הזאת, אשר קבעתי אותה באדם לנצח [...],¹²⁰ וטעה מי שפירש אותה מלשון אלאנגמאד [أَلْغَمَاد] 'לשים', 'לקבוע בנדן', ואין מה שמתפרש [במקרא] 'לשים', 'לקבוע בנדן' זולת "וישב חרבו אל נדנה" [דה"א כא 27], שישודו נדן ובארמית "בגו נדנה" [דנ' ז 15]). מעניין להזכיר כאן כי יפת בפירושו מסתמך על מקור אחד במקרא אף על פי שלא הזכירו, אך דב"א הזכירו – הפסוק הארמי בדניאל ז 15: "אֶתְכַרִּית רוּחִי אַנְה דְנִיאל בְּגוּא נְדָנָה". בפסוק הזה מופיעות גם המילה רוח וגם המילה נדנה, הדומה למילה העברית נדן. יפת תרגם:¹²¹ تَكَرَّمَتْ رُوحِي أَنَا دَانِيَالُ فِي وَسْطِ الْغَمْدِ (=נפעמה¹²² רוחי אני דניאל בתוך הנדן). וכך פירש דב"א:¹²³ וישב חרבו אל נדנה רד סיפה אלי גמדהא. ומן שכל דלך אסמי אלבדן נדנה לאנה גמד ללוה אלתי הי פיה ודלך קולה אתכרית רוחי אני דניאל בגו נדנה פי וסט אלגמד (= "וישב חרבו אל נדנה" [דה"א כא 27], החזיר את חרבו אל נדנה. וכמוהו כונה הגוף נדנה מכיוון שהוא נדן לרוח שבו, כמו אָמְרוּ "אֶתְכַרִּית רוּחִי אַנְה דְנִיאל בְּגוּא נְדָנָה" [דנ' ז 15], בתוך הנדן).

116. רס"ג (דנבוורג, תורה, עמ' 265): ורגלך לם תחף (=ורגלך לא נעשתה יחפה); אבן ג'נאח (אצול, עמ' 104, בצק): ما حفييت اى ما بقيت بغير نعل (=לא היו יחפות, כלומר, לא נשארו בלי נעל). והשווה התרגום לעברית אצל אבן ג'נאח, שורשים, עמ' 72 (בצק).

117. כתב יד הספרייה הלאומית של צרפת, Paris BN Heb. 279, עמ' 154 א שו' 2–8.

118. מילולית: לא יושם בנדן. ראה דוין, מילון, ב, עמ' 226; רצהבי, מילון, עמ' 106; בלאו, מילון, עמ' 484.

119. ראה דב"א, א, עמ' 391 שו' 18–24. וכמוהו פירש אפ"ה כ"שרח אלאלאפאט". ראה כתב יד הספרייה הלאומית של רוסיה, Ms. NLR Evr.-Arab. I. 1346, עמ' 4 א שו' 6.

120. תרגמתי את דברי דב"א מילולית. פרופ' סיימון הופקינס התרשם שהכוונה 'רוח זו ששמתי בתוך האדם לא תשפוט לנצח', כלומר (מוסיף הופקינס) "רוחי באדם" של הפסוק הובן כ'הרוח אשר נתתי באדם', והפועל ידון יחכם משמש כאן ללא הצרכה.

121. ראה מרגוליות, דניאל, עמ' 75.

122. ראה בלאו, מילון, עמ' 592, כרמ V.

123. ראה דב"א, ב, עמ' 255 שו' 11–14.

ודומה להם תרגום אפ"ה ב"שרח" לדניאל ז' 15:124. אתכרית אנקטעת מן נכרת ויקאל תכרתמת רוחי מן אלמוצ'ע. בגוא נדנה וחצלת פי וסט גמד מן וישב חרבו אל נדנה (= אַתְּכְרִית, אנקטעת 'נכרתה'), מן נְכַרְתַּי (וואל א' 5 ועוד) ויש אומרים: תכרתמת רוחי 'נפעמה רוחי' על פי ההקשר [בפסוק]. בְּגוּא נְדָנָה, ונהיתה בתוך נדן, מן 'וישב חרבו אל נְדָנָה' ודה"א כא 27)).

אחרים: בלשון אנגמאד פירשו גם רס"ג על אתר¹²⁵ ובן קוריש ב"רסאלה" שלו,¹²⁶ לכן קשה להכריע אם הביקורת של דב"א מופנית כלפי יפת דווקא או כלפי אחרים, לכן הבאתי דוגמה זו בסוף.

4. סוף דבר

מטרתו של מחקר זה לקבוע ולהכריע בעניין השאלה העתיקה במחקר אם היה דב"א בן דורו של רב סעדיה גאון או שהוא חי ופעל בירושלים במחצית השנייה של המאה העשירית. לדעתי אפשר לטעון בסבירות גבוהה מאוד – אולי אפילו בוודאות – שהוא חי ופעל במחצית השנייה של המאה העשירית, וכנראה עיקר פעילותו – חיבור מילונו – היה ברבע האחרון שלה. למסקנה זו הגעתי מתוך ניתוח מקצת דברי הביקורת התקיפים שהוא מותח במילונו על מלומדים אחרים, שמן הסתם חיו ופעלו בימיו או לפניו. אין ספק שמקצת השגותיו מופנות לתרגומו ופירושו של יפת בן עלי לספר ישעיהו ולמקרא כולו.

מכיוון שמקובל במחקר שתרגומו ופירושו של יפת נתחבר במחצית השנייה של המאה העשירית יכול דב"א להשיג עליו רק אחרי סיומו של החיבור. לכן מסתבר שחיבורו של דב"א נכתב במחצית השנייה של המאה העשירית, וסביר מאוד להניח – ברבעה האחרון. עוד נראה שהביקורת של דב"א על יפת בן עלי, הדמות המרכזית בקהילה הקראית בירושלים בזמנו, היא שגרמה להתרחקות מלומדים קראים בני זמנו ממנו ולהימנעות מלהזכיר אותו. לכן שני הקיצורים למילונו נעשו רק לאחר מותו, בעת שהבשילו התנאים והשתנו ונרגעה האווירה.

קיצורים

כתבי יד

אפ"ה, ישעיהו = אבו אלפרג' הארון, שרח אלאלפאט אלצעבה פי אלמקרא, ספר ישעיהו, כתב יד הספרייה הלאומית של רוסיה, Ms. NLR Evr.-Arab. I. 1346

124. ראה כתב יד הספרייה הלאומית של רוסיה, Ms. NLR Evr.-Arab. I. 4461, עמ' 154 א שו' 18–15.

125. רס"ג על אתר (דרנבורג, תורה, עמ' 12): לא ינגמד דאתי (=לא יתקיים/ייקבע עצמי).

126. ראה בקר (בן קוריש, עמ' 200–201): ולא ינגמד רוחי (=ורוחי לא תושב אל נדנה), וכן עלי בן סלימן; השווה סקוז, עב"ס, עמ' 127 שו' 6.

אפ"ה, מושתמל 1 = אבו אלפרג' הארון, אלכתאב אלמשתמל עלי אלצול ואלפצול
 פי אללגה אלעבראניה (الْكِتَابُ الْمَشْتَمِلُ عَلَى الْأَصُولِ وَالْفُصُولِ فِي اللَّغَةِ الْعِبْرَانِيَّة),
 כתב יד הספרייה הלאומית של רוסיה, Ms. NLR Evr.-Arab. I. 2283
 אבן נוח, דקדוק = יוסוף אבן נוח, כתאב אלדקדוק ליוסף אבן נוח, כתב יד הספרייה
 הלאומית של רוסיה, Ms. NLR Evr.-Arab. I. 1756
 יפת, ישעיהו = יפת בן עלי, תרגום ספר ישעיהו ופירושו, א: כתב יד הספרייה
 הלאומית של רוסיה, Ms. NLR Evr. I. 568: 1:1 – 32:17; כתב יד הספרייה
 הלאומית של רוסיה, Ms. NLR Evr. I. 569: 32:18 – 66:24

מחקרים

אבישור, תנ"א = י' אבישור, תרגום קדום לנביאים אחרונים בערבית-יהודית בבליית
 וסורית (עדה ולשון, כב), ירושלים תשנ"ח
 אבן אלהית, כרוניקה = G. Margoliouth, "Ibn Al-Hiti's Arabic Chronicle =
 of Karaite Doctors", *Jewish Quarterly Review* 9 (1897), pp. 429–443
 אבן בלעם, ירמיהו = פירוש ר' יהודה אבן בלעם לספר ירמיהו, מהדורת מ' פרץ,
 רמת גן תשס"ב
 אבן בלעם, ישעיהו = פירוש ר' יהודה אבן בלעם לספר ישעיהו, מהדורת מ' גושן-
 גוטשטיין (סייע בידו מ' פרץ), רמת גן תשנ"ב
 אבן ג'נאח, אצול = A. Neubauer, *The Book of Hebrew Roots by Abu'l-Walid =
 Marwân ibn Janâh, Called Rabbi Jônâh*, Amsterdam 1968 (Oxford 1875)
 אבן ג'נאח, שורשים = י' בן-ג'נאח, ספר השרשים הוא החלק השני ממחברת הדקדוק
 בתרגום ר' יהודה בן-תיבון, מהדורת ב"ז באכר, ברלין תרנ"ו
 אברמסון, לשונות = ש' אברמסון, מפי בעלי לשונות: מחקרים בדברי רב יהודה
 חיוג', רב יונה אבן ג'נאח, רב אברהם אבן עזרא ורב דוד קמחי, ירושלים תשמ"ח
 אצול – ראה אבן ג'נאח, אצול
 ארדר, ברקת ופוליאק, יד משה = י' ארדר, א' ברקת ומ' פוליאק (עורכים), יד משה:
 מחקרים בתולדות היהודים בארצות האסלאם מוקדשים לזכרו של משה גיל
 (תעודה, כט), תל אביב תשע"ח
 באכר, אנונימי = W. Bacher, "Le grammairien anonyme de Jérusalem et son
 livre", *Revue des Études Juives* 30 (1895), pp. 232–256
 בלאו, דב"א = י' בלאו, "תרגום ההקדמה והאות אל"ף במילון 'כתאב גאמע אלאלפאט'
 מאת דוד בן אברהם אלפאסי, מהדורת ס"ל סקוס", גנזי קדם טז (תש"ף), עמ'
 152–9
 בלאו, מילון = י' בלאו, מילון לטקסטים ערביים-יהודיים מימי הביניים, ירושלים
 תשס"ו
 בן קוריש, רסאלה – ראה בקר, בן קוריש
 בסל, אפ"ה ודב"א = N. Basal, "David ben Abraham Alfāsi's Dictionary =

- Jāmi' al-ʿAlfāz* as a Resource for the Explanation of Biblical Words in the Glossary of Abū al-Faraj Hārūn's *Šarḥ al-ʿAlfāz*, *Jerusalem Studies in Arabic and Islam* 51 (2021) (in print)
- בסל, החלק הראשון = נ' בסל, "החלק הראשון של 'אלכתאב אלמשתמל' לאבו אלפרג' הרוז ותלותו ב'כתאב אלאצול פי אלנחו' לאבן אלסראג'", לשוננו סא (תשנ"ח), עמ' 191–209
- בסל, חיוג' = נ' בסל, תורתו הדקדוקית של רבי יהודה חיוג', עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן, תשנ"ב
- בסל, ישעיהו = נ' בסל, שרה אלאלפאט אלצעבה פי אלמקרא לאבו אלפרג' הארון: ספר ישעיהו, מהדורה ביקורתית ומבוא (ברפוס)
- N. Basal, "A New Passage in Arabic Script from Abū = מפעול בה = al-Faraj Hārūn's *al-Kitāb al-Muštamil*, on the *maf'ul bihi*, Based on Ibn al-Sarrāj's *al-Uṣūl fī al-Naḥw*", *Zeitschrift für Arabische Linguistik* 71 (2020), pp. 5–28
- N. Basal, "Root: Medieval Rabbanite Notions", *Encyclopedia of Hebrew Language and Linguistics*, III, ed. G. Khan et al., Leiden 2013, pp. 424–428
- בקר, בן קורי = ד' בקר, ה"רסאלה" של יהודה בן קורי: מהדורה ביקורתית, תל אביב תשמ"ד
- דב"א, א/ב – ראה סקוז, דב"א
- R. Dozy, *Supplément aux dictionnaires arabes*, I–II, Beirut = מילון = 1968 (Leiden 1881)
- J. Derenbourg, *Version Arabe du Pentateuque de R. Saadia = דרנבורג, תורה = ben Iosef al-Fayyūmī*, Paris 1893
- H. Hirschfeld, *Arabic Chrestomathy in Hebrew Characters = הירשפלד, ערבית = with a Glossary*, London 1892
- הרכבי, זיכרון = א"א הרכבי, זכרון לראשונים וגם לאחרונים, ה, סנט פטרבורג 1891
- יפת, דניאל – ראה מרגליות, דניאל
- יפת, ירמיהו – ראה סביח, ירמיהו
- G. Khan, *The Early Karaite Tradition of Hebrew Grammatical Thought: Including a Critical Edition, Translation and Analysis of the Diqduq of 'Abū Ya'qūb Yūsuf ibn Nūḥ on the Hagiographa*, Leiden 2000
- G. Khan, *Early Karaite Grammatical Texts* (Masoretic = טקסטים = Studies, 9), Atlanta 2000
- G. Khan, "The Early Eastern Traditions of Hebrew Grammar", = מאורות = *Hebrew Scholarship and the Medieval World*, ed. N. de Lange, Cambridge 2001, pp. 77–91

- ממזן, המחשבה = א' ממזן, "המחשבה הדקדוקית בימי הביניים: בין הקראים לרבנים", מחקרים בלשון ז' (התשנ"ו), עמ' 79–96
- ממזן, המקור = א' ממזן, "המקור ושם הפעולה בתפיסת אבו אלפרג' הרון", מחקרים בלשון העברית ובלשונות היהודים מוגשים לשלמה מורג, בעריכת מ' בראשר, ירושלים התשנ"ו, עמ' 119–149
- ממזן, השביעי = א' ממזן, "סדר ומשמעות באותיות השורש – החלק השביעי מן פְּתָאב אֶלְמִשְׁתַּמְל' לאבו אלפרג' הרון", פעמים 89 (תשס"ב), עמ' 83–95
- A. Maman, *Comparative Semitic Philology in the Middle Ages: = השוואה מן Sa'adia Gaon to Ibn Barūn (10th–12th C.)*, Leiden and Boston 2004
- מנחם, בדיוס = *Mēnahem ben Saruq Maḥberet*, ed. A. Sáenz-Badillos, Granada 1986
- מנחם, פיליפאווסקי = ספר המחברת לר' מנחם בן סרוק, מהדורת צבי פיליפאווסקי, ירושלים [חש"ד] (לונדון ועדינבורג 1854)
- D. S. Margoliouth, *A Commentary of the Book of Daniel = מרגליות, דניאל by Japheth Ibn Ali the Karaite*, Oxford 1889
- נויבאואר, אצול – ראה אבן ג'נאח, אצול
- נצר, לשון חכמים = נ' נצר, לשון חכמים בכתבי המדקדקים העבריים בימי הביניים: בתקופת היצירה המקורית, רס"ג – אבן בלעם, עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשמ"ג
- J. A. Sabih, *Japheth ben Ali's Book of Jeremiah: A Critical Edition = סביח, ירמיהו and Linguistic Analysis of the Judaeo-Arabic Translation*, London 2009
- A. Sadan, *The Arabic Translation and Commentary of Yefet Ben = איוב Eli the Karaite on the Book of Job*, Leiden and Boston 2020
- S. L. Skoss, *The Hebrew–Arabic Dictionary of the Bible Known as Kitāb Jāmi' al-Alfāz (Agrōn) of David ben Abraham Al-Fāsi*, I–II, New Haven 1936–1945
- S. L. Skoss, *The Arabic Commentary of 'Ali ben Suleimān the = עב"ס Karaite on the Book of Genesis*, Philadelphia 1928
- פינסקר, קדמוניות = ש' פינסקר, לקוטי קדמוניות, וינה תר"ך
- פרץ, ירמיהו – ראה אבן בלעם, ירמיהו
- קאפח, איוב = איוב עם תרגום ופירוש רס"ג, מהדורת י' קאפח, ירושלים תשל"ג
- רס"ג, איוב – ראה קאפח, איוב
- רס"ג, ישעיהו – ראה רצהבי, ישעיהו
- רצהבי, ישעיהו = י' רצהבי, תפסיר ישעיהו לרב סעדיה (כתאב אלאסתצלאח), מהדורת י' רצהבי, קרית אונו תשנ"ד
- רצהבי, מילון = י' רצהבי, אוצר הלשון הערבית בתפסיר ר' סעדיה גאון, רמת גן תשמ"ז
- שפרבר, תרגום = א' שפרבר, כתבי הקודש בארמית, א–ה, ליידין 1962–1959